provincie
GELDERLAND

MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

Ten geleide

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is een landelijk opgezet project met het doel om in betrekkelijk korte tijd - 5 jaar - een inventarisatie te verkrijgen van bouwkunst en stedebouw uit de periode 1850-1940. De uitvoering van het project wordt verzorgd door de provincies. In Gelderland heeft de provincie de Stichting MIP-Gelderland opgericht, die belast is met de uitvoering van het project.

In Gelderland wordt het MIP uitgevoerd conform de Gelderse streekplanindeling: Midden-Gelderland, Oost-Gelderland, Veluwe en Rivierenland. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt per gemeente geïnventariseerd.

Het eindprodukt, waarover de gemeenten de beschikking krijgen, bestaat uit 3 rapporten, te weten een regiobeschrijving, een gemeentebeschrijving en een inventarisatierapport.

In de regiobeschrijving wordt op hoofdlijnen een schets gegeven van ontwikkelingen die bepalend zijn geweest voor de ruimtelijke kwaliteit, i.c. bouwkundige en stedebouwkundige karakteristieken, uit de periode 1850-1940 in het inventarisatiegebied. Het betreft veelal ontwikkelingen en karakteristieken die behalve van lokaal belang ook een boven-lokaal belang vertegenwoordigen.

In de gemeentebeschrijving, die kan worden beschouwd als een verfijning die betrekking heeft op een deel van het grondgebied van de regiobeschrijving, worden op beknopte wijze de voornaamste historisch-geografische, sociaal-economische, bouwkundige en stedebouwkundige ontwikkelingen uit de periode 1850-1940 weergegeven.
In dit verband dient hoofdstuk 4.5. *Karakterisering geïnventariseerde bebouwing* afzonderlijk te worden genoemd. Het betreft een hoofdstuk dat als "schakel" fungeert tussen het beschrijvende en het inventarisatiegedeelte, te weten het inventarisatierapport.

Het inventarisatierapport voorziet in een beknopte weergave per gemeente van de gebouwde omgeving uit de periode 1850-1940 in de vorm van objecten en complexen op basis van de uitgewerkte MIP-formulieren.

Hoewel de 3 rapporten afzonderlijk kunnen worden gelezen, verdient het aanbeveling het inventarisatiegedeelte niet los te zien van het beschrijvende gedeelte en omgekeerd.

..2/

Met betrekking tot het gebruik van de MIP-eindprodukten dient het volgende te worden opgemerkt.

Bij schrijven d.d. 21 september 1989 - nr. WZ89.59395 - WZ/CE404 is de provincie Gelderland accoord gegaan met de samenwerkingsovereenkomst, zoals opgesteld van rijkswege bij schrijven d.d. 11 augustus 1989, nr. U-172.612, inzake de uitvoering van het Monumenten Inventarisatie Project in Gelderland.

In artikel 8 van bedoelde overeenkomst is het gebruik van de eindprodukten geregeld. Dit artikel luidt als volgt:

"Artikel 8. Gebruik eindprodukten

1. De Provincie is evenals de Rijksdienst ook nadat de eindprodukten als bedoeld in artikel 1, leden a t/m e (*) zijn opgeleverd gerechtigd deze eindprodukten, geheel of gedeeltelijk voor eigen gebruik aan te wenden, te vermenigvuldigen of te publiceren, dan wel, al dan niet tegen financiële vergoeding, voor gebruik aan derden beschikbaar te stellen.
2. De Provincie maakt met derden die zij bij de uitvoering van het Project betrekt zodanige afspraken, dat hen niet de bevoegdheid toekomt, bv. door een beroep op hun toebehorende auteursrechten, in het in het eerste lid omschreven gebruik, geheel of gedeeltelijk te beletten of te belemmeren.
3. De Rijksdienst en de Provincie bevorderen de totstandkoming van openbare publicaties over jongere bouwkunst en stedebouw uit de periode midden 19e eeuw - Tweede Wereldoorlog."

Wij verzoeken u bij het gebruik van de eindprodukten de geraadpleegde bron(nen) te vermelden.

OOST-GELDERLAND

GENDRINGEN

gemeentebeschrijving

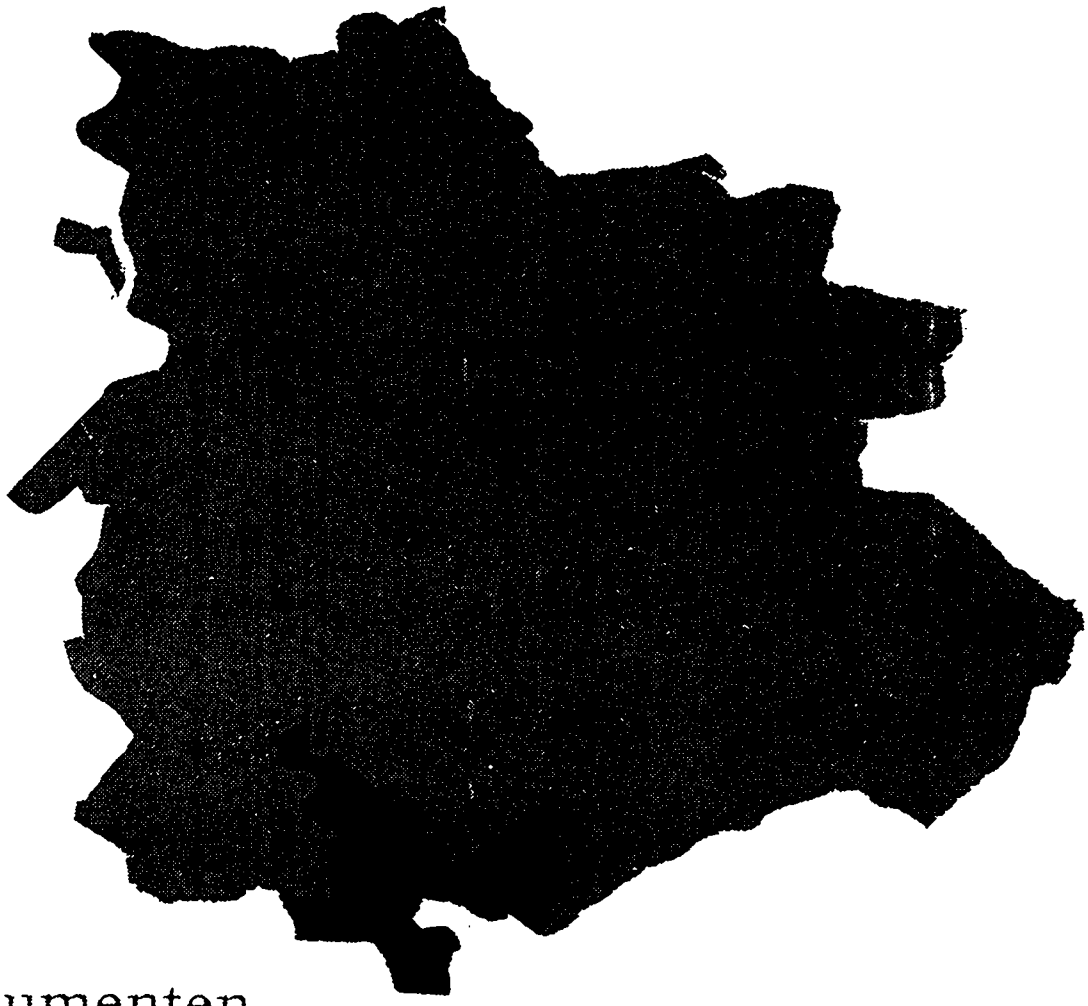

Monumenten
Inventarisatie
Project

GEMEENTEBESCHRIJVING

GEMEENTE GENDRINGEN

INHOUDSOPGAVE

		Blz.
1.	INLEIDING	3
2.	BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK	6
3.	INFRASTRUCTUUR	9
4.	NEDERZETTINGSSTRUCTUUR	11
4.1.	Algemeen	
4.2.	Functionele ontwikkelingen - periode 1800-1850 - periode 1850-1900 - periode 1900-1940	
4.3.	Stedebouwkundige structuur: - Ulft - Gendringen - Megchelen - Varsselder - Etten - Breedenbroek - Netterden - Verspreide bebouwing	
4.4.	Ontwikkelingen na 1940	
4.5.	Karakterisering geïnventariseerde bebouwing	
4.6.	Typologie uitbreidingen gemeente Gendringen 1850-1940	
4.7.	Bijzondere gebieden	
GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN, KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR		21

1. INLEIDING

De gemeente Gendringen bevindt zich in het inventarisatiegebied Oost-Gelderland en heeft een oppervlakte van 6.518 hectare. De gemeente Gendringen bestaat uit de hoofdkernen Gendringen en Ulft, alsmede de kernen Breedenbroek, Etten, Megchelen, Netterden en Varsselder (zie afbeelding 1 en 1a).
In 1816 is een gedeelte van Netterden aan Bergh en een ander deel aan Emmerich toegevoegd. Vervolgens heeft in 1863 opnieuw een grenswijziging plaatsgevonden, waarbij de huidige begrenzing tot stand is gekomen.
De zuidgrens van de gemeente Gendringen valt samen met de rijksgrens. Deze wordt voor een deel bepaald door het Grenskanaal, de Hetter Landwehr, het Netterdense Kanaal, de Kleefse Landwehr, de Oude IJssel, de inmiddels gedempte Hardenbergse Beek en de A-Strang. De noord- en oostgrens worden voor een deel bepaald door de Oude IJssel en de Ziegen Beek. De westgrens wordt voor een deel bepaald door de Reefse Wetering en het Waalsche Water.
De gemeente Gendringen grenst aan de gemeenten Bergh, Wisch, Aalten, Doetinchem en Dinxperlo, alsmede aan Duitsland.

Gendringen is één van de meest geïndustrialiseerde gemeenten in Oost-Gelderland. Dit heeft vooral te maken met de ijzergieterij in Ulft, alsmede de steen- en pannenfabricage in het rivierdal van de Oude IJssel.
Op 1 januari 1989 telde de gemeente Gendringen 20.169 inwoners.

Afbeelding 1
Gemeente Gendringen omstreeks 1868

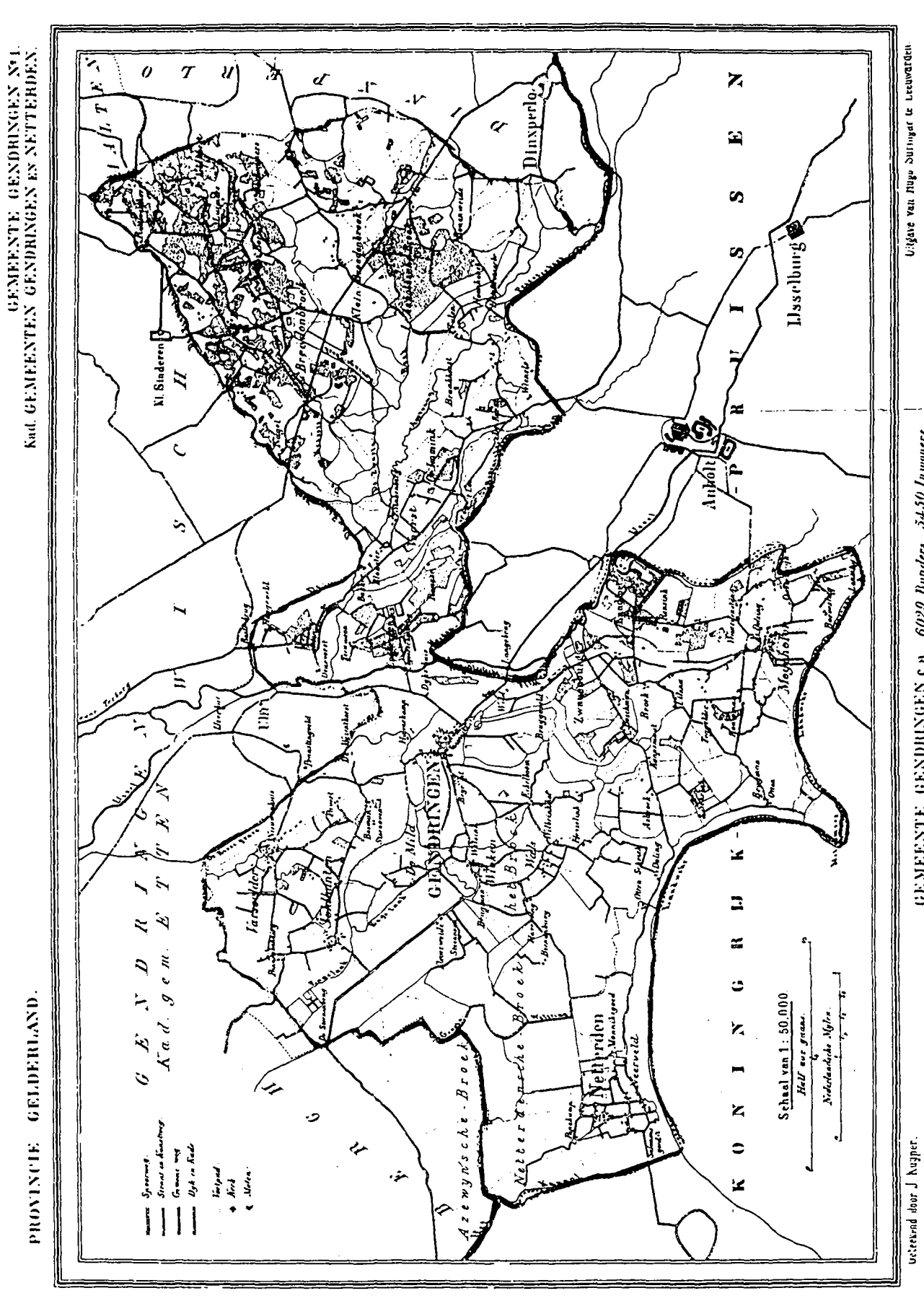

Afbeelding 1a
Gemeente Gendringen omstreeks 1868

PROVINCIE GELDERLAND.

GEMEENTE GENDRINGEN N° 2.
Kadastrale Gemeente ETTEN.

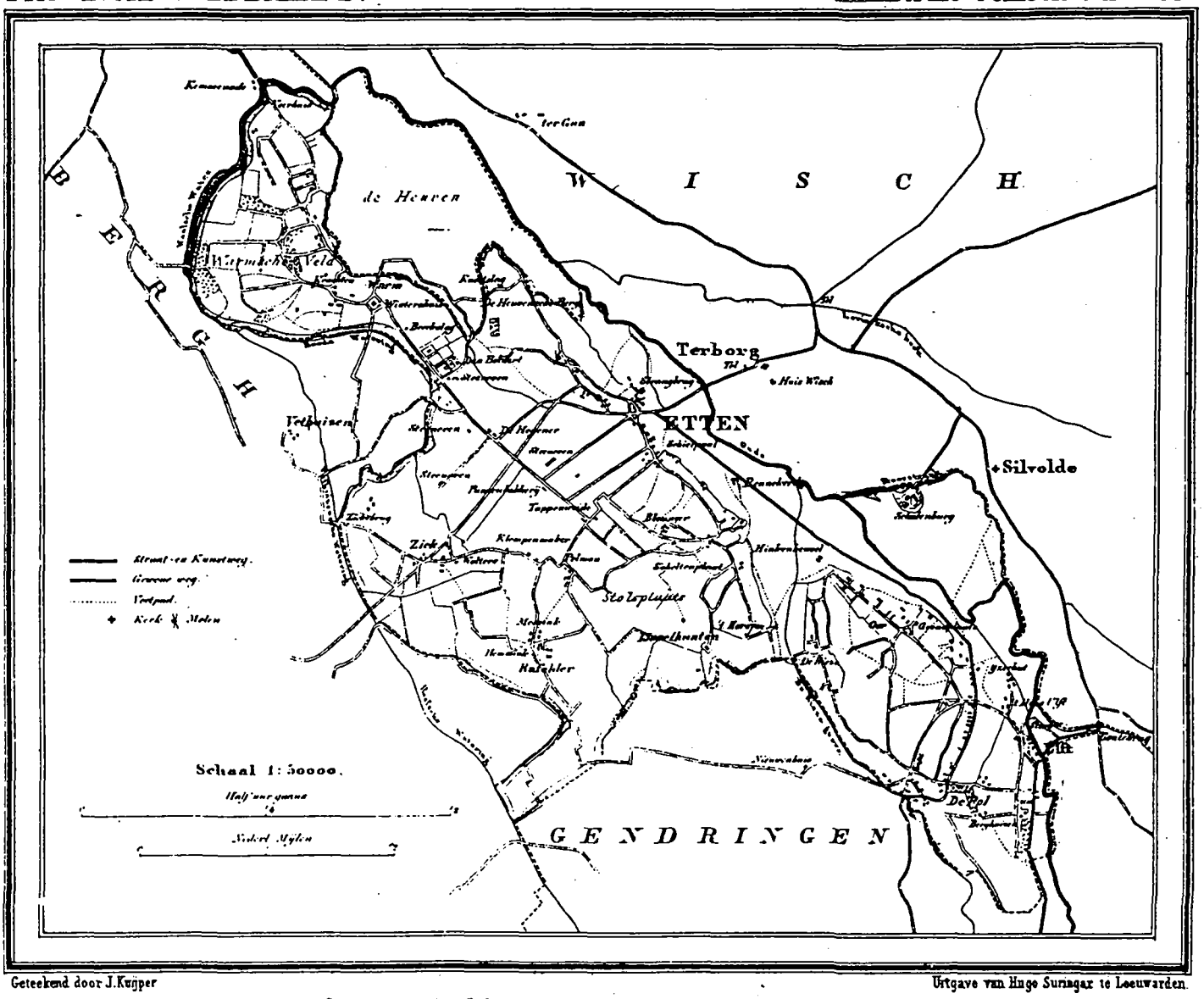

Geteekend door J.Kuijper

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

Gemeente Gendringen c.a. 6029 Bunders. 5450 Inwoners.

2. BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK

Gedurende de Saale-ijstijd zijn brede landijstongen in zuidelijke richting doorgedrongen, daarbij grondmateriaal transporterend en deponerend. Een van die ijstongen heeft de Montferlandse heuvels gevormd. Het grondgebied van de gemeente Gendringen was toen bedolven onder honderden meters dikke landijspakketten. Als gevolg van de stuwwallen en landijstongen werd de Rijn gedwongen zuidelijker te gaan stromen. Na het afsmelten van het landijs bleef een diep dal achter. De Rijn en zijn vele vertakkingen, waaronder de Oude IJssel, trachtten hun oude loop te hervatten. Daartoe moest door de Oude IJssel een bres geslagen worden in de stuwwalverbinding tussen het Montferland en het Oost-Nederlands Plateau. Gaandeweg werd het gletscherdal met oude rivierzanden opgevuld. In droge tijden kon het zand opgestoven worden tot lage ruggen. Gedurende het Weichselien is dit proces van stuifduin- en dekzandrugvorming in het rivierdal, respectievelijk op het Oost-Nederlands Plateau in versneld tempo voortgegaan (zie afbeelding 2).

De Oude IJssel heeft nadien oude rivierklei afgezet in het rivierdal. Daardoor is een betrekkelijk vlak gebied ontstaan met vooral komgronden in het rivierdal van de Oude IJssel, rivierduinen met zand aan de linkeroever van de Oude IJssel, lage stroomruggen met zandverstuivingen aan de rechteroever, langzaam overlopend in de dekzandbedekking op het Oost-Nederlands Plateau. Met name in het dekzandgebied komt beekbezinking voor van beken die uitmonden in de Oude IJssel.

Afbeelding 2
Geomorfologische kaart gemeente Gendringen

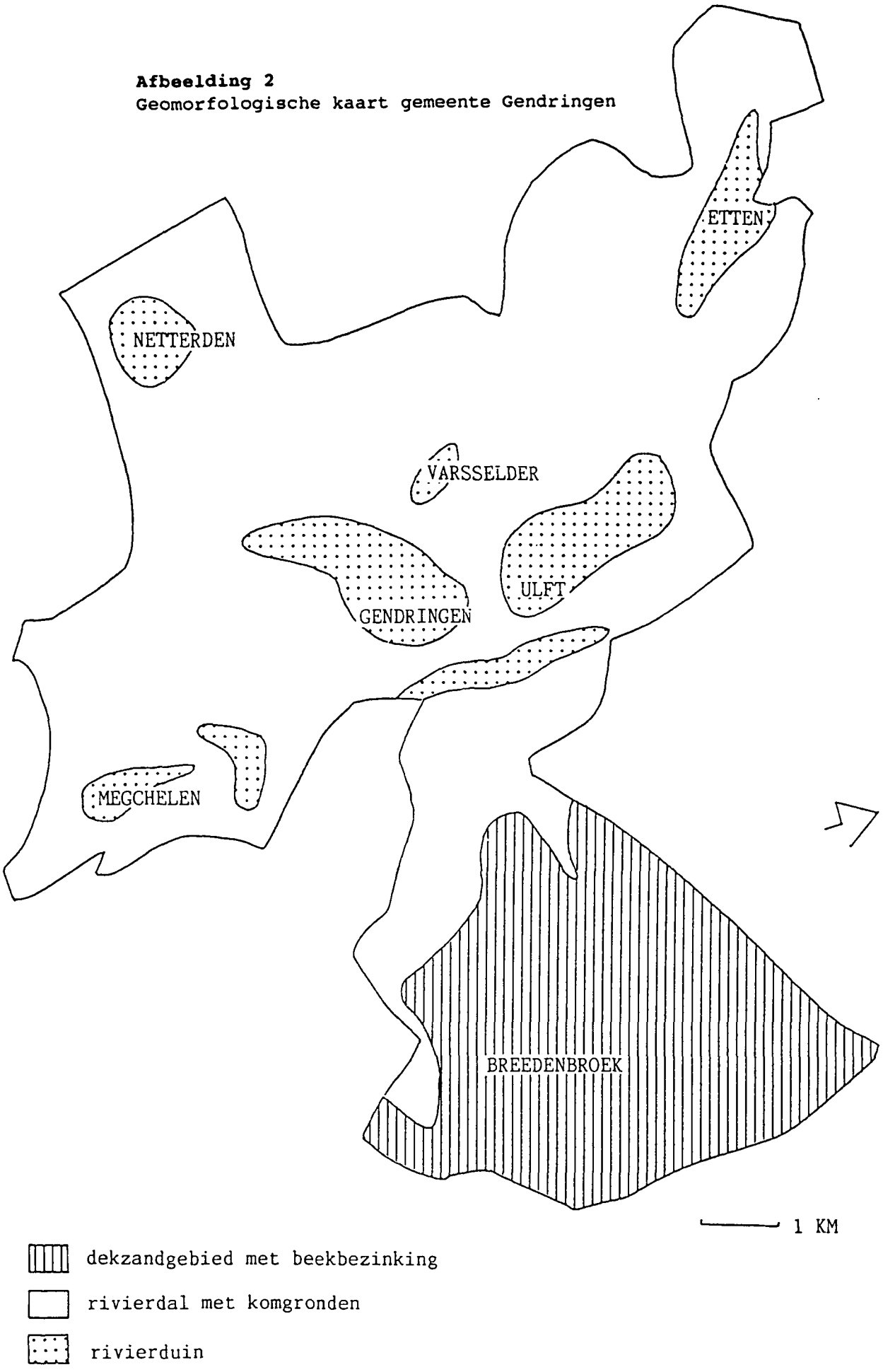

Het grondgebruik in de periode 1850-1940 heeft betrekking op de komgronden, de rivierduinen en het dekzandgebied met beekbezinking. De komgronden zijn grotendeels in gebruik als grasland. De hoger gelegen, meer zandige gedeelten van de komgronden zijn ook als bouwland in gebruik. In de lager gelegen gedeelten heeft moerasvorming plaatsgevonden op plaatsen met stagnerende grondwaterafvoer. Hierin werd moerasijzererts gewonnen ten behoeve van de ijzergieterijen langs de Oude IJssel. In het komgrondengebied wordt tevens klei gewonnen ten behoeve van de baksteenfabricage. De rivierduinen en het dekzandgebied zijn grotendeels als bouwland in gebruik. Men teelt er vooral rogge, aardappelen, haver, tarwe en tabak. Op hoger gelegen gedeelten hebben bossen gestaan. Deze bossen, geëxploiteerd door de Heren van den Bergh, werden na 1875 verkocht, waarna zij als landbouwgrond in gebruik konden worden genomen. Het bouwland- en bosareaal in Breedenbroek en omgeving is sterk afgenomen ten gunste van het graslandareaal mede in verband met verbeterde afwateringstechnieken.

De Oude IJssel is de voornaamste rivier ten behoeve van de afwatering in de gemeente Gendringen. Alle overige waterwegen komen hierop uit. De kavelsloten in het dekzandgebied stromen in zuidwestelijke richting af en monden rechtstreeks uit in de in de Oude IJssel uitkomende beken of indirect via een der zijarmen. Opvallend is het geringe aantal kavelsloten in het rivierdal. Dit heeft te maken met de wisselende mate van doorlaatbaarheid van ondergrondse lagen en de lage grondwaterspiegel. Daardoor kunnen plaatselijk moerassen en broeklanden ontstaan. Inmiddels hebben drainagetechnieken bijgedragen tot een voor grasland geschikt rivierdal, zodat een complex stelsel van kavelsloten niet noodzakelijk is. Het kavelpatroon in de lagere, natte dalen is overwegend strookvormig, afgewisseld met blokverkaveling op de hoger gelegen terreingedeelten.
Met uitzondering van Breedenbroek, dat in het dekzandgebied is ontstaan, zijn de nederzettingen in de gemeente Gendringen alle gelegen op rivierduinen en omsloten door komgronden in het rivierdal van de Oude IJssel. Deze situering van de nederzettingen op de rivierduinen heeft tot gevolg dat hun structuur compact is en zich in eerste instantie gesitueerd is op de overgang van rivierduin naar rivierdal. Hier concentreert zich de bewoning.
Deze eilandvorming heeft evenwel tot gevolg dat latere uitbreidingen van de nederzettingen steeds ten koste zijn gegaan van het bouwland op de rivierduin. Dat is in het na-oorlogse Ulft goed waarneembaar.

3. INFRASTRUCTUUR

De weg op de linkeroever van de Oude IJssel (Ulftsestraat/Ulftseweg/Zwanenburgseweg) verbindt van oudsher de kernen Etten, Ulft, Gendringen en Megchelen met elkaar. In Ulft en Gendringen sluit deze weg aan op de verbinding Doesburg-Bocholt, die nog altijd van belang is voor het handelsverkeer met Duitsland.
De weg Doesburg-Gendringen wordt vanaf 1830 verhard. Vanaf het midden van de 19e eeuw wordt een aantal belangrijke straten beklinkerd, te weten de Ulftseweg in 1847, de Zeddamseweg in 1852, de Terborgseweg in 1855, de Netterdensestraat in 1865 en de Azewijnsestraat in 1881. De Varsselderweg wordt pas in 1908 beklinkerd.

De gemeente Gendringen is niet aangesloten op het spoorwegennet. Weliswaar heeft tussen 1904 en 1935 de spoorverbinding Dinxperlo-Breedenbroek-Varsseveld over het grondgebied van de gemeente Gendringen gelopen, echter zonder vestiging van een stopplaats of halte in de gemeente. Rond 1890 opent de Gendringsche Tramweg Maatschappij de stoomtramverbinding Terborg-Ulft-Gendringen op, die in 1903 wordt doorgetrokken naar Anholt. De lijn wordt vanaf die tijd geëxploiteerd door de G.T.W., thans G.S.M. Gedurende dit tijdvak heeft de Dinxperlose Omnibus Maatschappij een dienst geopend op Terborg. In 1930 worden den trams vervangen door bussen van de G.S.M.

De Oude IJssel vormt in de Late Middeleeuwen een belangrijke scheepvaartroute. Door verzanding en lagere rivierstanden nam de betekenis van de Oude IJssel als waterweg af. In de 19e eeuw is gepoogd de bevaarbaarheid van de rivier te bevorderen. Diverse kanalisaties, waaronder in 1896, hebben plaatsgevonden. Verder zijn langs de Oude IJssel en de A-Strang wallen opgeworpen, die ten doel hadden na kanalisaties een betere beheersing van de afwatering te bevorderen.

Bruggen zijn in de gemeente Gendringen gebouwd over de Oude IJssel (Etten, Ulft, Gendringen, Megchelen) en de A-Strang (Engbergen, Voorst, Breedenbroek). Bij Ulft bevindt zich nabij de brug nog het restant van een sluiscomplex.

Langs de Oude IJssel zijn omstreeks de 13e eeuw een aantal kastelen gebouwd, waaronder de Zwanenburg en Schuilenburg.

De ijzergieterijen te Ulft beschikken rond de eeuwwisseling over een eigen kleine electriciteitscentrale. In 1919 leveren zij ook electriciteit aan Ulft en Gendringen. Een jaar later neemt de P.G.E.M. de electriciteitsvoorziening over, waarna aansluitingen tot stand worden gebracht met de overige kernen in de gemeente.

Sinds 1906 beschikt Ulft over een gasfabriek, die inmiddels is afgebroken.

In 1938 beschikt Ulft over een watertoren en waterleidingnet.

Afbeelding 3
Belangrijkste verbindingen gemeente Gendringen omstreeks 1940

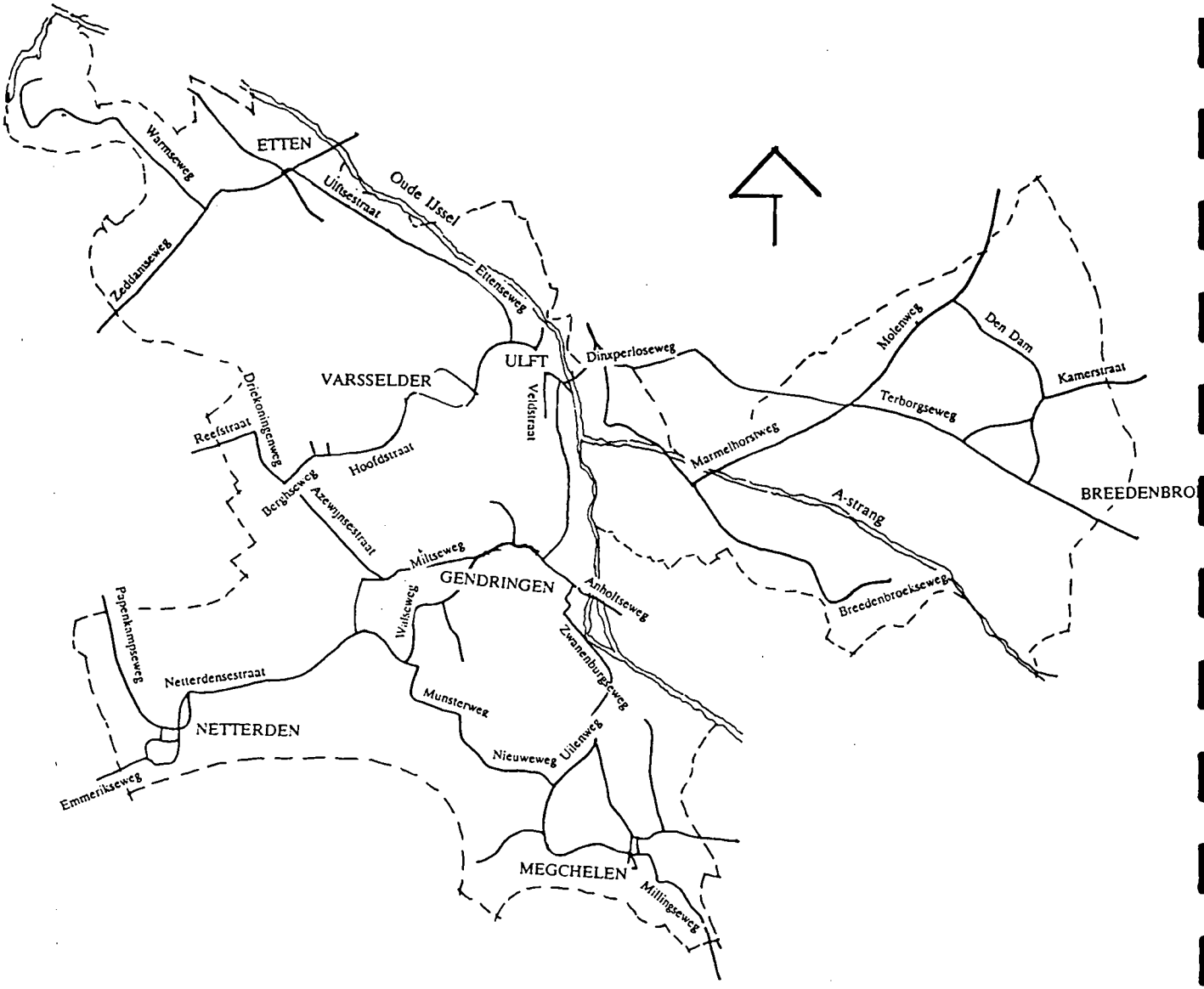

4. NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

4.1. Algemeen

Omstreeks het jaar 1000 zijn de rivierduinen permanent geoccupeerd. Gendringen ontwikkelt zich tot de belangrijkste nederzetting. Nabij de samenkomst van de dan nog bevaarbare Oude IJssel en A-Strang begint Gendringen zich tot stadje te ontwikkelen. Na het verplaatsen van het muntrecht naar 's-Heerenberg (1346) liep het handelsverkeer meer over 's-Heerenberg dan over Gendringen. Het betekende voor Gendringen een rem op de ontwikkeling tot stad. Aan het eind van de 17e eeuw komt een bescheiden tabaksteelt op in Etten, Netterden en Gendringen. In 1754 is te Ulft een ijzergieterij opgericht, waaruit later de D.R.U. is voortgekomen.

4.2. Functionele ontwikkelingen

Periode 1800-1850

In 1811 is de gemeente Gendringen gevormd. Een jaar later vormen ook Etten en Ulft een zelfstandige gemeente. In 1816 worden delen van de inmiddels opgezette gemeente Netterden bij Pruisen gevoegd. In 1818 worden de gemeenten Etten en Gendringen samengevoegd (Netterden volgde in 1863). Een tegenslag voor de gemeente Gendringen is de brand die in 1830 grote delen van Gendringen verwoest. De ijzer- en kleiwinning in de gemeente begint van belang te worden voor de werkgelegenheid. Omstreeks 1840 zijn naast de in 1754 in Ulft opgerichte ijzergieterij reeds drie kleine steen- en pannenfabrieken opgericht. Er is tijdelijk sprake van een portefeuillefabriekje en een kleine papierfabriek.

Periode 1850-1900

In 1863 komt de huidige begrenzing van de gemeente Gendringen tot stand. Vanaf 1850 groeit de gemeente Gendringen uit tot een, in vergelijking met omliggende gemeenten, behoorlijk sterk geïndustrialiseerde gemeente. Dit heeft vooral te maken met de ijzergieterij. De D.R.U. betrekt tot omstreeks 1890 ijzer uit de lokale omgeving, daarna uit het buitenland. In 1895 wordt te Ulft een tweede ijzergieterij opgericht. Rond 1900 werken dan zo'n 550 personen in de metaalnijverheid, inclusief de uit 1871 daterende emailleerinrichting te Ulft. Aanverwante nijverheid bestaat uit een werktuigenfabriek in Ulft en een machinefabriek in Etten.
Belangrijke vestigingsfactoren voor de metaalindustrie in de Oude IJsselstreek zijn geweest

1. de aanwezigheid van stromend water voor de aandrijvingen van de blaasbalgen (door watermolens) om de gewenste hoge temperatuur in de hoogovens te verkrijgen;
2. de aanwezigheid van ijzeroer en de gunstige ligging ten opzichte van de winplaatsen (tot 1890);
3. voldoende hout als brandstof, afkomstig uit bossen uit de omgeving;
4. de aanwezigheid van goedkoop personeel
5. de aanwezigheid van kennis op het gebied van ijzerwinning en -bewerking;
6. verbeterde infrastructuur (Oude IJssel, wegen, tramverbindingen).

De tweede - bescheiden - pijler onder de industriële ontwikkeling in de gemeente Gendringen vormt de steen- en pannenfabricage. In 1850 werken 50 personen op zes kleine fabrieken.

Het aantal fabrieken loopt nadien op tot negen, waarin ca. 120 personen werk vinden. Andere kleine fabrieken worden opgericht in 1876 en 1884 (meubelfabrieken) en 1891 (zuivelfabriek).
Op ambachtelijk niveau is de klompen- en mandenmakerij van belang. In 1889 werkt ongeveer tweederde van de beroepsbevolking in de landbouw. Het belang van de teelt van tabak neemt af. Daarnaast werken velen gedurende de wintermaanden in de ijzerindustrie. Vanwege de lage beloning in de ijzerindustrie, voorzien vele Ulftse fabrieksarbeiders naast het werk in de fabriek in hun bestaan door een bescheiden agrarisch bedrijf. De beloning is echter dermate laag dat het vertreksaldo tot één van de hoogste in Oost-Gelderland gerekend kan worden.

Periode 1900-1940
Het vertreksaldo blijft gedurende het tijdvak 1900-1940 onverminderd hoog, namelijk ongeveer 35% van de natuurlijke bevolkingsgroei. De bevolkingsgroei vindt vooral na 1900 plaats en vormt ongeveer 76% van de bevolkingsgroei in het tijdvak 1850-1900 (zie afbeelding 4). De verbeterde infrastructuur en de uitbreidingen in de metaalnijverheid dragen hiertoe sterk bij. In 1930 werken ongeveer 800 personen in deze sector. Vanaf de Eerste Wereldoorlog ontwikkelen Duitse metaalbedrijven zich tot grote concurrenten van de ijzerfabrieken in Ulft. In de jaren '30 levert de defensiepolitiek een solide bijdrage tot de werkgelegenheid in de grensstreek. De steen- en pannenfabrieken nemen in aantal af, ofschoon de werkgelegenheid grotendeels gehandhaafd blijft. Kleine ambachtelijke bedrijven zoals timmerfabrieken, meubelfabrieken en de Ulftse lederwarenfabriek bieden werk aan ongeveer 100 personen.

Afbeelding 4
Bevolkingsontwikkeling gemeente Gendringen 1850-1940
(indexcijfers, waarbij in 1850 5.167 inwoners = 100)

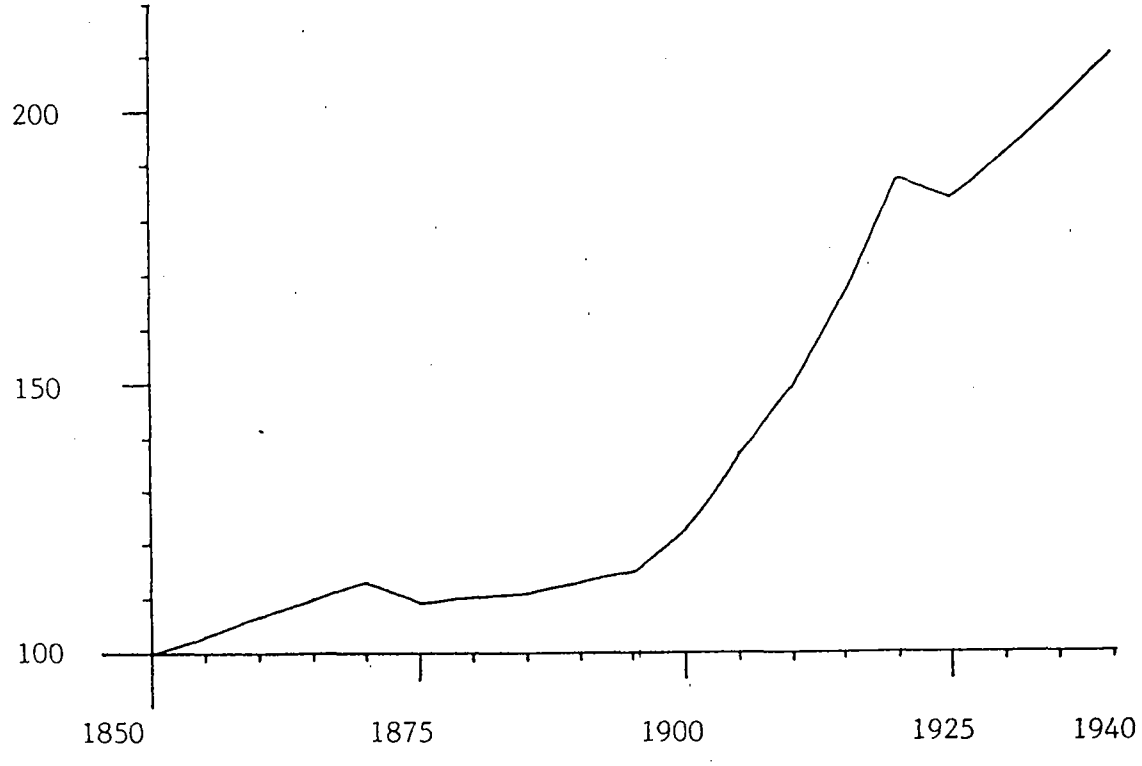

4.3. Stedebouwkundige structuur

Op de rivierduinen langs de Oude IJssel liggen de kernen Ulft, Gendringen, Varsselder, Megchelen, Etten en in het dekzandgebied langs de Terborgseweg in het oostelijk deel van de gemeente Gendringen ligt Breedenbroek. In het zuidwesten ligt eveneens op een rivierduin de kern Netterden.

Ulft

De kern Ulft kent een langgerekte lineaire structuur langs de Oude IJssel, gevormd door de buurtschappen Oer, Pol en Ulft.
Ontwikkelingen in de periode 1850-1940 vinden als opvulling binnen en aan de hoofdstructuur en zijwegen daarvan plaats.

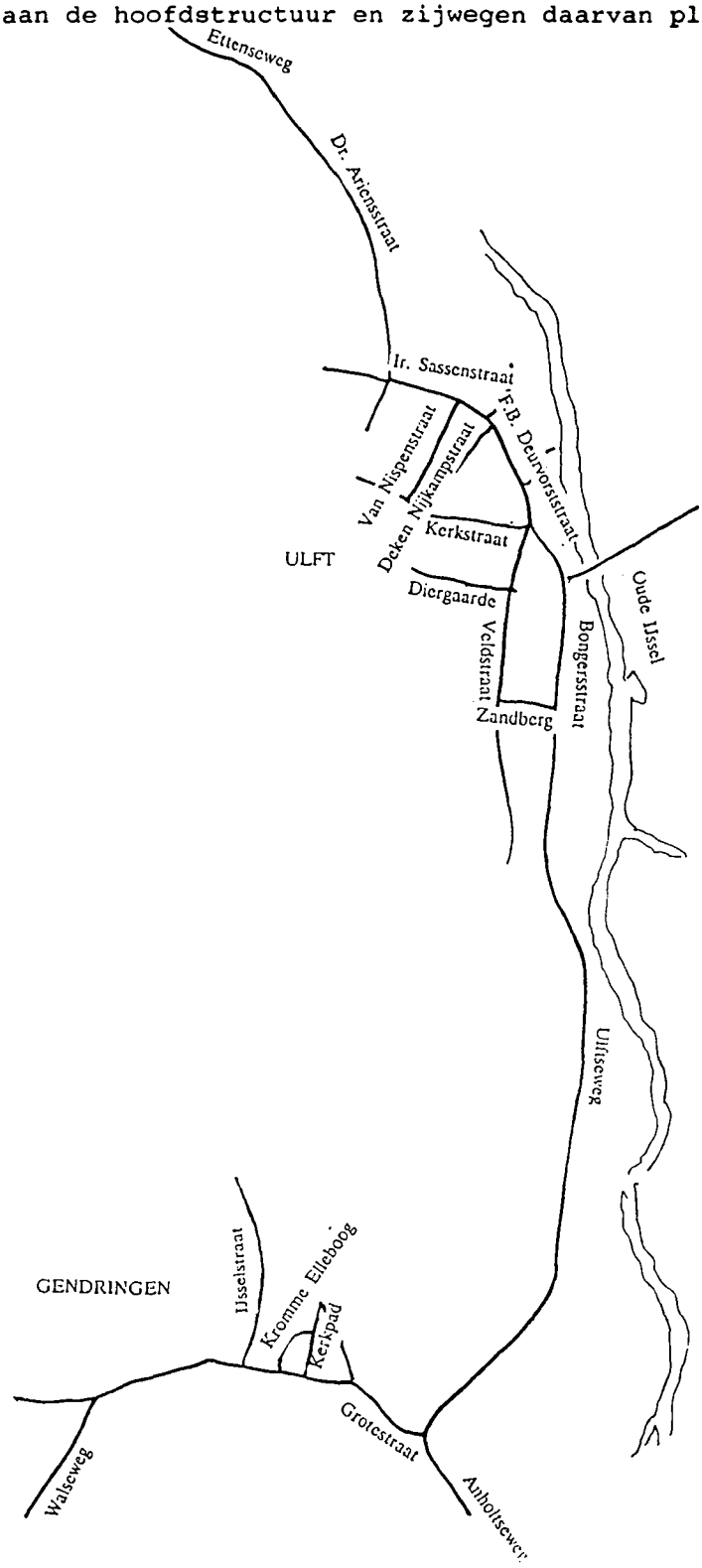

Kern Ulft
Kern Gendringen

De doorgaande weg bestaande uit de Ettenseweg, Dr. Ariënsstraat, ir. Sassenstraat, Bongersstraat en Veldstraat heeft aan de noordzijde lineaire bebouwing bestaande uit herenhuizen en villa's. Aan de oost- en westzijde van de Dr. Ariënsstraat worden arbeiderswoningen gebouwd in de periode 1900-1940. Dit gebied sluit aan op het fabrieksterrein van de ijzergieterij. Meer zuidelijk langs de ir. Sassenstraat wordt gedurende de periode 1850-1940 de bebouwing verdicht met herenhuizen en villa's en worden burgerwoningen gebouwd o.a. aan de Van Nispenstraat, de Deken Nijkampstraat, de Kerkstraat en Diergaarde.
De F.B. Deurvorststraat krijgt in deze periode steeds meer een winkelfunctie. Verder naar het zuiden langs de Veldstraat liggen kleinere landarbeiderswoningen en een arbeiderswijkje gebouwd rond 1930 in het gebied de Zandberg.
In het zuidelijk gedeelte van de kern vindt langs de Bongersstraat een ontwikkeling van kleinere fabrieken plaats, o.a. een tweede ijzergieterij. De laatste dateert uit 1895.

Gendringen
De Grotestraat vormt de hoofdstraat van deze kern. Herenhuizen, winkels en burgerwoonhuizen zijn in de periode 1850-1940 lintvormig langs deze straat gebouwd. Loodrecht op de Grotestraat ligt het Kerkpad met daaraan de Nederlands Hervormde Kerk met een toren uit de 15e eeuw en de R.K. Martinuskerk. Tussen deze kerken is rond 1910 een rijtje arbeiderswoningen gebouwd. Arbeiderswoningen worden gebouwd in de periode rond 1930 aan de IJsselstraat en de Kromme Elleboog.
Langs de Anholtseweg worden in de periode tot 1930 herenhuizen en villa's gebouwd.

Megchelen
De kern Megchelen krijgt in de periode 1850-1940 een verdichting van lineaire bebouwing, bestaande uit burgerwoningen, ambachtelijke bedrijven en bebouwing voor agrarische doeleinden langs de Julianaweg, de Hollandseweg en de Millingseweg.

Varsselder
Deze kern verdicht zich langs de Hoofdstraat met burgerwoningen en agrarische bebouwing.

Etten
De belangrijkste uitbreidingen en verdichting uit de periode 1850-1940 vinden in deze kern langs de Dorpsstraat en Zeddamseweg plaats. Tevens wordt de brinkvormige Oude Kerkstraat met daarin de Nederlands Hervormde Kerk, dichter bebouwd met woonhuizen.

Breedenbroek
De in het oosten gelegen kern tegen Dinxperlo is een wegdorp aan de Terborgseweg en heeft in de periode 1850-1940 enige verdichting gekregen van de lineaire bebouwing.

Netterden
De kern Netterden ligt op een zandopduiking aan de weg Emmerich-Terborg.
De structuur waarbinnen de uitbreidingen in de periode 1850-1940 hebben plaatsgevonden zijn de Acacialaan, Netterdenseweg, Emmerikseweg en Papenkampsweg.
De bebouwing bestaat uit een menging van boerderijen en burgerwoningen.

Verspreide bebouwing
In de brede zone langs de Oude IJssel rond en tussen de kernen Etten, Gendringen, Ulft en Megchelen komt vrij veel bebouwing voor bestaande uit boerderijen en burgerwoonhuizen. Ook de verbindingswegen naar de gehuchten in het buitengebied hebben een verspreide bebouwing gekregen, zoals bij Gendringen in de richting Wieken en Wals en bij Ulft in westelijke richting.
Het gebied ten noorden en ten zuiden van de A-Strang heeft in de periode 1850-1940 een gelijkmatige uitbreiding van de - verspreide - overwegend agrarische bebouwing gekregen. De rond de kernen gelegen buurtschappen van Veldhunten, Milt, Warm, Rafelder, Ziek, Wals en Voorst krijgen een zekere concentratie van boerderijbebouwing.
In het kleigebied langs de Oude IJssel bevinden zich nog twee van de oorspronkelijk negen steenfabrieken.

4.4. Ontwikkelingen na 1940
In de periode na 1940 groeit Ulft aan Gendringen. Het verbindingselement wordt gevormd door het industrieterrein.
De woonbebouwing komt planmatig voor als strook westelijk van de kernen Ulft en Gendringen. De overige kernen krijgen een geringe planmatige uitbreiding. Enkele regionale hoofdwegen, met name de N317 en de Oude IJsselweg zijn sterk verbeterd en deels (opnieuw) aangelegd.

4.5. Karakterisering geïnventariseerde bebouwing

Wonen
Karakteristiek voor de kernen in de gemeente Gendringen in de categorie wonen is de afwisseling van woonhuizen en boerderijen. Verspreid over de gemeente, maar met concentraties in Gendringen en Ulft liggen eenvoudige woonhuizen met rechthoekig grondplan, gebouwd in het eerste kwart van de 20e eeuw en voorzien van wolfdaken en speklagen. Tevens staan in Ulft en Gendringen enkele blokjes arbeiderswoningen eveneens uit het eerste kwart van de 20e eeuw. Alleen Ulft en Gendringen hebben een straat met min of meer stedelijk karakter. Het betreft resp. de Bongersstraat/F.B. Deurvorststraat en de Grotestraat. Hierlangs staan winkels, cafés en woonhuizen van twee verdiepingen. Er zijn geen voortuinen. Langs de Anholtseweg in Gendringen en aan de Bongersstraat en Oversluis in Ulft staan enkele villa's. In Gendringen liggen de landgoederen "Engbergen" en "de Wildt". Het landgoed "Landfort" ligt tussen Gendringen en Megchelen. Het neoclassicistische landhuis werd gebouwd tussen 1823 en 1827 naar ontwerp van J.T. Ubbing uit Anholt, ofschoon het oorspronkelijke huis veel ouder is. Het middengedeelte resteert nog van de oude Middeleeuwse burcht. Het bestaat uit een middenblok met gebogen vleugels. Het park is aangelegd in de Engelse landschapsstijl.

Werken
De boerderijen in de gemeente Gendringen behoren tot het hallehuistype, overwegend met langsdeel. In de gehele gemeente komt als variant op het hallehuistype de T-boerderij voor. In het oosten van de gemeente, rondom Breedenbroek, komen boerderijen voor met steenrood geverfde beschoten topgevels.
Molens staan in Voorst (Gendringen), Ulft, Varsselder, Breedenbroek en Etten.
Het grootste industriecomplex in de gemeente wordt gevormd door de D.R.U.-fabriek in Ulft. De meeste gebouwen dateren van rond 1900. De watertoren en twee fabrieksgebouwen aan de Hutteweg zijn nog grotendeels intact. Kleinere bedrijven zijn te vinden aan de Van Nispenstraat in Ulft en de Wiekenseweg in Gendringen. De steenfabriek in Etten heeft geen bebouwing uit de periode 1850-1940.

Infrastructuur
Verspreid over de gemeente Gendringen liggen transformatorhuisjes, gebouwd tussen 1930 en 1940. Zij hebben een rechthoekig grondplan, een overstekend dak en zijn soms voorzien van siermetselwerk. Aan het Hogeveld in Bontebrug (Ulft) staat een watertoren uit 1938, gebouwd in de stijl van het Nieuwe Bouwen.
De meeste sluizen en bruggen in de gemeente Gendringen dateren van na de Tweede Wereldoorlog.

Maatschappelijke voorzieningen
Alle kernen in de gemeente Gendringen bezitten een R.K. Kerk. Neogotische kerken staan in Gendringen en Netterden. De Sint Martinuskerk is gebouwd in 1896 door Alfred Tepe. P.J. Cuypers transformeerde de van oorsprong laatgotische Sint Walburgiskerk van Netterden in 1875 tot een neogotisch bouwwerk.

Aan het Walburgisplein bij de kerk bevinden zich pastorie en begraafplaats uit 1856 en een school en schoolmeesterswoning eveneens uit het derde kwart van de 19e eeuw.
Neogotische invloeden zijn aan te wijzen in de kerken van Varsselder en Breedenbroek, beide gebouwd in de 20e eeuw.
De neoromaanse Sint Antonius van Padua in Ulft en de kerken van Megchelen en Etten dateren eveneens uit de 20e eeuw. De Sint Martinus van Etten werd gebouwd door Joseph T. Cuypers in 1923-1924. N.H. kerken staan in Gendringen, Megchelen en Etten. De kerk van Etten stamt uit de Middeleeuwen. De kerken van Gendringen en Megchelen bestaan uit een van oorsprong middeleeuwse toren en een schip uit de 19e eeuw. Ulft en Etten bezitten beide een neogotisch klooster, gebouwd rond 1900. In Gendringen, Ulft, Netterden en Etten staan één of meerdere scholen uit de periode 1850-1940.

Kaart 1
TYPOLOGIE UITBREIDINGEN GEMEENTE GENDRINGEN 1850-1940

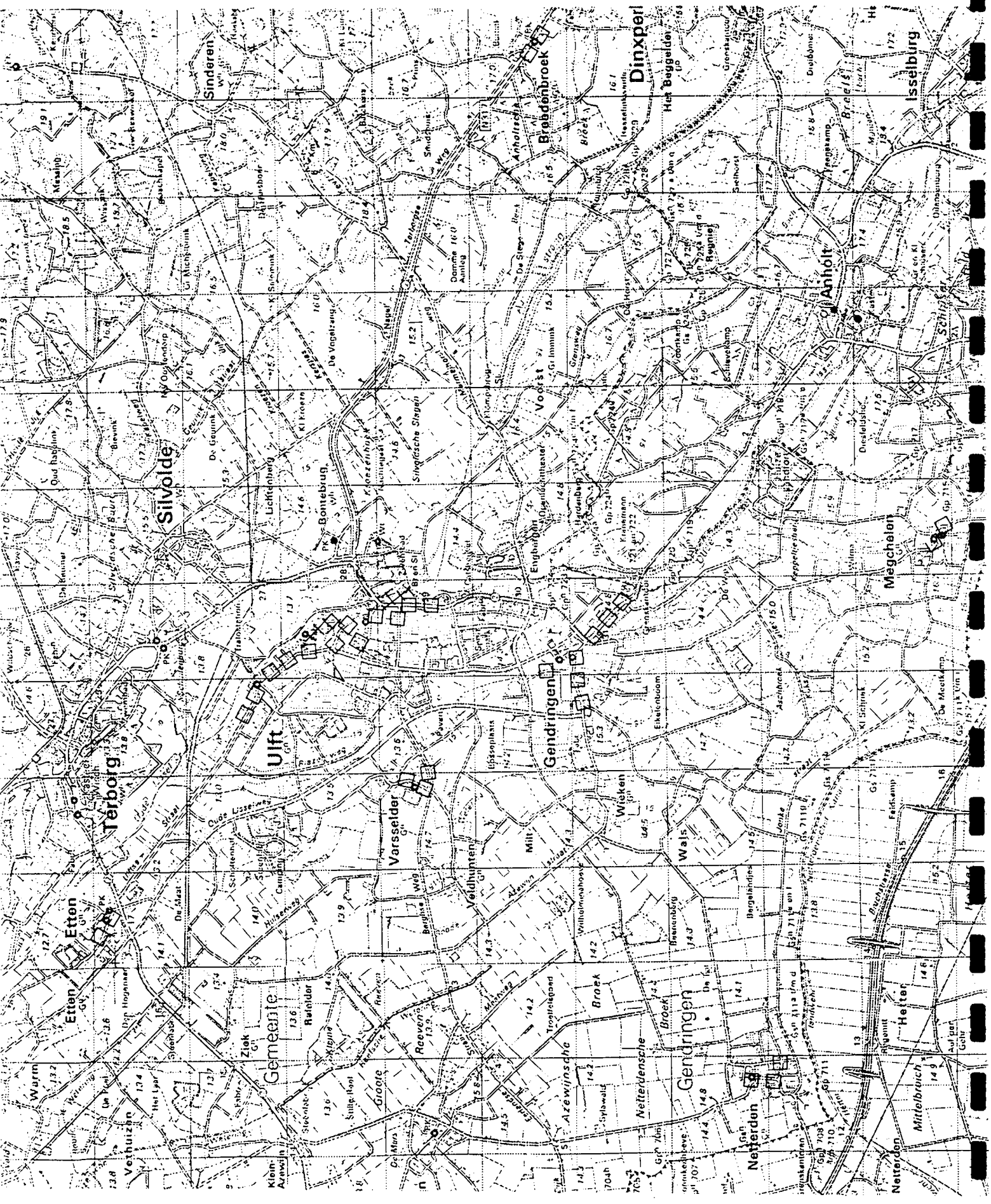

4.6. Typologie uitbreidingen gemeente Gendringen 1850-1940

Type aanduiding	Type-omschrijving	Bijzondere gebieden
Gebieden zonder woonfunctie		
Industriegebieden	- functie: industrie/bedrijvigheid/handel/verkeer (b.v. spoorwegemplacement, vliegveld) - inrichting en bebouwing vaak in samenhang met specifieke locatie en/of specifieke functies (b.v. haventerreinen, kolenmijn/waterleidingbedrijf)	
Andere aanduidingen		
- Lineaire ontwikkelingen	- functie: gemengd of wonen - niet-planmatige en planmatige ontwikkelingen	

4.7. Bijzondere gebieden

De term bijzonder gebied wordt gehanteerd voor gebieden die zijn gebouwd of aangelegd in de periode 1850-1940. Bij de beoordeling is de criterialijst (zie blad 20) gehanteerd volgens de zgn. "MIP-handleiding". Hierbij zijn grotere samenhangende (stede-)bouwkundige structuren bekeken. Bij de bouwkundige inventarisaties zijn samenhangende bouwkundige complexen aangegeven.
Dat in de gemeente geen of weinig bijzondere gebieden voorkomen, zegt niets over de schoonheid of opbouw van de gemeente.

In de gemeente Gendringen komen geen bijzondere gebieden of structuren voor die gebouwd zijn in de periode 1850-1940.

CRITERIA VOOR DE AANDUIDING BIJZONDERE GEBIEDEN

I. **Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit, zoals:**
   1. kwaliteit van het ruimtelijk concept;
   2. betekenis vanwege de verkaveling/inrichting/voorzieningen;
   3. betekenis vanwege architectonische/architectuurhistorische kwaliteit;
   4. betekenis vanwege specifieke vorm voor specifieke functionele ontwikkelingen (b.v. havengebied, city-ontwikkeling, sportpark)

II. **Bijzondere historische betekenis, zoals:**
   1. structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met en duidelijk uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling;
   2. betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;
   3. betekenis vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie (type, motief, datering)

III. **Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving, zoals:**
   1. betekenis als onderdeel van een groter geheel
   2. betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving;
   3. betekenis vanwege markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel

IV. **Gaafheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)**

V. **Zeldzaamheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)**

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN, KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR

Archieven en bibliotheken

* Gemeente Gendringen
* Rijksarchief in Gelderland
* Katholieke Universiteit Nijmegen, Faculteit der Beleidswetenschappen
* Bibliotheken Provincie Gelderland
* Stichting Arnhemse Openbare en Gelderse Wetenschappelijke Bibliotheek

Afbeeldingen

*	Afbeelding 1/1a	Gemeente Gendringen omstreeks 1868
*	Afbeelding 2	Geomorfologische kaart gemeente Gendringen
*	Afbeelding 3	Belangrijkste verbindingen gemeente Gendringen omstreeks 1940
*	Afbeelding 4	Bevolkingsontwikkeling gemeente Gendringen 1850-1940
*	Kaart 1	Typologie uitbreidingen gemeente Gendringen 1850-1940

Kaartmateriaal

* Topografische kaart 1/25000 en 1/50000, diverse jaargangen
* Bodemkaart 1/50000, 1970
* Topografische en Militaire Kaart 1/25000 en 1/50000, 1850-1864
* Kaartenboek van Gelderland 1843
* J. Kuijper, Gemeente-atlas van Gelderland 1868, Leeuwarden, 1970
* Historische Atlas Gelderland

Literatuur

* Dalen, A.G. van, e.a., *1000 jaar Gendringen*, Nijmegen, 1983

* Economisch en Technologisch Instituut voor Gelderland, *Gegevens gemeente Gendringen, ten behoeve van het uitbreidingsplan 1949*, Arnhem, 1949

* Economisch en Technologisch Instituut voor Gelderland, *Gemeente Gendringen, welvaartsbronnen en ontwikkelingsmogelijkheden*, Arnhem, 1959

* Geerlings, J.W.J., *De metaalindustrie in de gemeenten Doetinchem, Wisch en Gendringen*, Nijmegen, 1982

* Krosenbrink, G.J.H., *De Achterhoek in grootvader's tijd*, Den Haag, 1975

* Louwes, R., *De kleine kern Gendringen*, Tilburg, 1986

* Schilfgaarde, A.P. van, *Brobantia-Gendringen, in: Bijdragen en mededeelingen Vereeniging Gelre, 1934*

* Tinneveld, A. (red.), *De Liemers*, Didam, 1953

* Winands, W.J., *Het kerspel en de gemeente Netterden*, Ulft, 1976

* Winands, W.J., *Rondom de ringoven; Varsselder, Veldhunten, Wals, Wieken, Milt; het historisch verleden van vijf woongemeenschappen in de gemeente Gendringen*, Ulft, 1981

Oosterbeek, 1992

Stichting MIP-Gelderland
Oranjeweg 60
6861 BL OOSTERBEEK
tel. 085 - 336 326